

ANADOLU'NUN KRONİKLERİ

Epik ve Menkıbevî Destan Dünyasına Giriş

M. OLGAY SÖYLER

✕ @ f / otukennesriyat

YAYIN NU: 2285
KÜLTÜR SERİSİ: 1197

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-903-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2019, Karakum Yayınevi
Ötüken Neşriyat'ta **1. BASIM**

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: [0212] 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

M. Olgay Söyler: 1982 yılında Aksaray’da doğdu. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. *Atlas Tarih*, *Aktüel Tarih* dergileri ve *Birgün* gazetesinde yazdığı yazıların yanı sıra uluslararası hakemli dergilerde de makaleleri yayımlandı. Çeşitli gazetelerin kitap eklerinde, tarih ve özellikle inanç tarihi alanında çıkan kitapların incelemelerini yaptı. Anadolu inanç tarihi, destanları ve edebiyatı üzerine çeşitli söyleşilere konuk oldu. Radyo programlarına daimî konuk olarak uzun bir süre katıldı, çeşitli belgesellere danışmanlık yaptı. Çalıştığı konular üzerine üniversitelerde tebliğler sundu. 2019 yılında *Anadolu’nun Kronikleri* isimli kitabı yayımlanırken, 2021 yılında *Eski İran Dinleri ve Şeytanın Doğuşu* adlı kolektif çalışması yayımlandı. 2022 yılında *Derviş Yolculuğa Çıkar Bir Daha Dönmemek Üzere* isimli kitabı ve 2024 yılında da *Türk Mitolojisi Ajandası’nı* hazırladı. 2018 yılından itibaren çok sayıda kitaba, kitap bölümü yazarak katkıda bulundu. Yazar tarih, mitoloji ve karşılaştırmalı dinler üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
TAKDİM	13

I. BÖLÜM VELİ KÜLTÜ VE MENÂKİBNÂMELER

Ahmet Yesevî	21
Alplık ve Velilik	28
Keramet	33

II. BÖLÜM ŞAMAN/ EVLİYA ANLATILARI VE KERAMETLERİ

Ak Sakal ve Bilge	53
Korkut Ata	56
Destan	58
Bahşi/Baksı	63
Şaman ve Âşık	66

III. BÖLÜM KAHRAMANLIK DESTANLARINDAN HALK HİKÂYELERİNE

Battal Gazi	80
Dânişmend Gazi ve Dânişmendnâme	88
Sarı Saltuk Gazi	97

IV. BÖLÜM DESTANDA MOTİFLER, EFSANEVÎ UNSURLAR, ŞAHSİYETLER

Efrumiye'nin Hikâyesi	114
Artuhî'nin Hikâyesi	115

KAYNAKLAR	117
-----------------	-----

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmaya çalışırken birçok kıymetli insanın desteğini gördüm. Birçok değerli insan ile iletişim hâlinde oldum. Beni yazmam için cesaretlendiren ve gerekli imkânı sağlayan *Atlas Tarih Dergisi* Yayın Yönetmeni Kansu Şarman oldu; kendisinin destek ve katkısı hep güzelliklerle hatırlayacağım. Yine en büyük destekçilerimden bir diğeri Prof. Dr. Haşim Şahin idi. Çok iyi bir sırdaş ve dost olarak da daima yanımda olan hocamın bu kitaba bir takdim yazısı yazması ayrıca mutlulukların en büyüğüydü, kendisine sonsuz teşekkür ediyorum. Tarih yazmanın ne demek olduğunu öğrendiğim, usanmadan projelerimi dinleyen, evliyaların ve heterodoks dervişlerin öyküleriyle zaman zaman boğduğum dostum Hüseyin Serdar Tabakoğlu'na burada ayrı bir parantez açmalıyım. Onun dostluğu ile birçok problemin üstesinden geldim; kendisine çok teşekkür ediyorum. Kitabın her aşamasında yanımda olan hatta birkaç gece benimle uğraşmak zorunda kalan tarihçi dostum Tuba Başar için ne söylesem eksik kalır; çok teşekkür ederim değerli hocam.

Özel bir teşekkürü değerli dostum Ayşegül Büşra Paksoy'a ayırıyorum. Kitabımın editörlüğümü üstlenen Ayşegül'ün çalışmama inanması benim için çok değerliydi. Son olarak Ötüken Neşriyat'ın değerli yöneticileri ve çalışanlarına da bir teşekkür borcum var. Dilerim ki hepinizin katkısı ve emeği okurlar ile karşılık bulur, sevgili dostlar...

M. Olgay Söyler
Fethiye 2025

TAKDİM

Türklerin Müslüman olması dünya tarihinin şüphesiz en önemli olaylarından biridir. 8. asrın ortalarından itibaren İslam devletlerinin hizmetinde bulunan, 10. asrın başından itibaren ise devlet nezdinde İslamiyet'i kabul eden Türkler, bilhassa Gazneliler eliyle Hindistan coğrafyasının, Karahanlılar eliyle de Orta Asya'nın Müslüman olmasını sağlamışlardır. 960'lı yıllarda Müslüman Samanoğulları ile gayrimüslim Oğuz Yabgu Devleti arasındaki sınır şehri Cend'e göç ederek İslamiyet'i kabul eden Selçuk Bey'in torunlarının kurduğu devlet ise, Türklerin İslam toplumlarının siyasi liderliğini ele geçirme sürecinin tamamlanmasını sembolize eder.

Türklerin siyasi yönetimler nezdinde elde ettikleri bu başarılar ve Müslüman toplumlar içerisinde öncü hâle gelmeleri, mensubu oldukları bu yeni dinin bütün kural ve kaidelerini tam manasıyla anladıkları ve uygulamaya koydukları şeklinde yorumlanmamalıdır. Bilhassa halk arasında İslamiyet'in yerleşip kök salmasında sufi tarikatları, dervişler, âlimler, tüccarlar, seyyahlar ve hacıların büyük etkisi olmuştur. Bu gruplar içerisinde bilhassa sufiler, hitap ettikleri geniş halk kitlelerini derinden etkilemişler, kurdukları tekke-lerde iktidarın da söylemini meşrulaştırmışlardır. Bununla birlikte Orta Çağ'da yaygın olan tarikatların hepsinin ehli sünnet çizgisinde olduğunu söylememiz zordur. Dinî kurallara karşı kayıtsız bir tavır sergileyen, eski dönemin Mecusi, Zerdüşt, Budist geleneklerini İslamiyet'in içerisine taşıyan ve zamanla bu dinin temel kuralı gibi algılanmasıyla neticelenen bir sürece zemin hazırlayan pek çok tarikatın mevcudiyeti de bilinmektedir. Kalenderiler, Haydariler, Cavlakiler ve sonraki dönemde de Rum abdalları adıyla Anadolu'da temsil edilen yapılar, söz konusu inançların yanı sıra eski Türk dini içerisinde önemli bir yer tutan şamanizm motiflerini de İslamiyet içerisinde yaşatmaya devam etmişlerdir.

I. BÖLÜM

VELİ KÜLTÜ VE MENÂKİBNÂMELER

Anadolu inanç tarihinde oldukça tartışılan “halk dindarlığı” kavramı; geçmişte olduğu gibi bugün de etkileri hissedilebilen, geniş tabanda tasavvufi etkiler taşıyan, evliya (dede-baba) kültü merkezli bir İslam anlayışı şeklinde tanımlanabilir. Temellerinin, Moğolların önüne katıp Anadolu’ya sürdüğü Orta Asya Türk inanç kültürü tabanlı kitleler tarafından atıldığını bilmekteyiz. Moğolların Anadolu’yu istilası öncesinde bu coğrafyayı dolduran göçerler yanlarında inançlarını, söylencelerini, efsanelerini de getirdiler. Bir kısmı ile burada tanışacaklardı ancak öncesi de vardı. Kendini arayan ve aşkın peşinde ömür tüketen derviş toplulukları, XIII. yüzyılda da Moğol istilası öncesinde Anadolu’da varlıklarını hissettirmektedirler. İran, Suriye -özellikle de Şam merkezli- Kalenderiler, Kalenderilerin etkilendiği Horasan Melameti düşünce okulu mensubu dervişler, yukarıda saydığımız kentler arasında durmadan seyahat ediyor; karşılarına çıkan Budist, Mazdek, Zerdüş ve Maniheizt inançlara bağlı gezginler ile kültür alışverişlerine giriyorlardı. Zaten Melami ve özellikle Kalenderi zümreleri arasında İran ve Hint dinleri etkileşimi çoktan gerçekleşmiş, bazı ritüellerde uzun zaman önce yerini almıştı. Bu etkileşim, Orta Asya merkezli şaman ve kam inançlarını da içine alarak Anadolu’ya taşınacak, tasavvufi bir mahiyet ile Evliya merkezli kültü inancı eksenli İslam dini yaşanmaya başlanacaktı. Eski ozanlar ile kamların nasıl derviş, baba, abdal ve pirlere dönüştüğünü, şaman ve kam mucizelerinin Anadolu velileri ile kerametlere nasıl evrildiğini keramet mecmuası olan menâkıbnâmelerin pir kültü etrafında nasıl şekillendiğini öğrenebilmek için XI. yüzyıl Anadolu fethine kadar uzanmak gerekmektedir. Fetih sonrası kesintisiz göç almaya başla-

II. BÖLÜM

ŞAMAN/EVLİYA ANLATILARI VE KERAMETLERİ

Şamanizm’in bir din olup olmadığı tartışmaları sanırım uzun bir müddet daha gündemde kalacaktır. Üstelik Şamanizm sadece Avrasya merkezli bir tanım içinden artık sıyrılmıştır. Dünyanın birçok bölgesinde Şamanizm adı altında inançlar görülmektedir ancak bunlar konumuz dışındadır bizimle ilgili olan kısmı ise Orta Asya şaman ritüellerinin Anadolu veli yahut erenlerinin uygulama pratikleri ile benzerlikleri ve kitabın büyük kısmını işgal eden destan icrasına, menkıbelere etkisidir.

Türklerin kabul ettiği dinlerin içerisinde de Şamanizm’in etkisinin devam ettiği söylenebilir.

Mihaly Hoppal, Şamanizm’i bir din değil bir inanç sistemi olarak görür. Ona göre; pek çok dilde şaman sözcüğünün “bilmek”, “bilim” ve “bilgin” sözcüklerinden köklerini alması bir tesadüf değildir.¹

Şamanizm terimi, Tunguzca “bilgi sahibi kişi” anlamına gelen “şaman” sözcüğünden gelir. Bu terim Rus bilim adamları aracılığıyla bilim terminolojisine girmiştir.²

Ününü, yazdığı *Altay Şamanizmi* isimli kitaba borçlu olan L. P. Potapov ise Altay şamanizmini din olarak niteler.³ Saha araştırmasına dayanan kitabı, özellikle Altay toplulukları arasında gerçekleştirilen şaman ritüellerini incelemektedir ve oldukça değerli bilgiler sunar. Ayrıca doğru kabul edilen yanlış birçok bilgiyi bu saha gözlemleriyle çürütmüştür.

¹ Mihaly Hoppal, *Avrasya’da Şamanlar*, çev. Bülent Bayram-H. Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 21.

² Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi*, Konya: Kömen Yayınları, 2013, s. 15.

³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları, 2012.

III. BÖLÜM

KAHRAMANLIK DESTANLARINDAN HALK HİKÂYELERİNE

Anadolu Türkleri arasında veli kültürünün ve destanların devrin şartlarına göre ne anlam ifade ettiği önceki bölümlerde bir nebze de olsa aktarılmaya çalışılmıştı. Anadolu'nun içinde bulunduğu şartlar, sürekli el değiştiren sınırlar ve uçlarda yaşanan savaşlar, Anadolu serhadlerinde Bizans ile yapılan mücadeleler bir destan edebiyatı yaratmıştı. Bu destan türü ise kahramanlık destanları, tarihî destanlar, halk hikâyesi, epik roman gibi çeşitli isimler altında anıldı.

Bizans tarafında Digenes Akrites gibi bir destan yaratan bu cenk havası Türkler arasında da Battal Gazi ve Danişmendnâme'yi yaratmıştı. Bu mücadeleler zaman içinde Hamzanâme, Hz. Ali Cenklere, Müseyyeb Gazi, Sarı Saltık ve Ebu Müslim menkıbelerini de doğurdu yahut Anadolu'ya taşıdı. Bunlar, Dede Korkut ile birlikte insanlar arasında ve ordugâhta okunan, çoğu kahramanı Arap neslinden olsa dahi Anadolu kültürünün parçası hâline gelen tarihî destanlardı. Sadece Anadolu'ya özgü anlatılardı. Üstelik bazı anlatılarda zaman kaymaları da görülüyordu ancak toplumun ve ordunun genelini güçlü ve hazır tutmak, bir ülküde birleştirmek gerekiyordu bu doğrultuda sarıp sarmalanan düşünce gazâ ve cihat idi.

Gazânın kökü, Arap kabilelerinin mahallî talan faaliyetlerine verilen addı. Gazi, bu bakımdan geçim vasıtasını İslam devleti kurulduktan birkaç yüzyıl sonra sürdürmüş olan kimsedir. Osmanlı imparatorluğu, bilhassa bu gibi, harpten başka bir geçim vasıtası olmayan asker kümelerinin akıllıca kullanılmasından doğan bir yapıdır.¹

¹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji (Bütün Eserleri 2)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 89.

IV. BÖLÜM

DESTANDA MOTİFLER, EFSANEVÎ UNSURLAR, ŞAHSİYETLER

Destan edebiyatımız için sıkça başvuru alan motiflerden biri rüyalar dır ve Dânişmend Gazi Destanı'nda sıkça bu motife rastlanır. Çünkü olayların ortaya çıkması ve tamamlanmasında başvuru alan bir yöntem olan bu motifin, anlatının sanatsal değeri arttırdığı ve zenginleştirdiğı düşüncesi yaygındır. İslam öncesi ve İslam sonrası destanlarda işlenen rüyalar elbette farklılaşmıştır.

İslam öncesi destanlarda daha çok simge anlamları olan dağ, yeşim taşı, kurt, ay, güneş, yıldız, ok gibi unsurlar üzerinden işlenen rüya motifi, İslam sonrası sadece dinî hüviyete bürünmüş ve çok fazla simgesel anlamlar içermeyip gazâ, cihat, fetih üzerine görülen rüyalar olarak destan edebiyatında işlenmiştir. Rüyanın destana işlevsellik kazandırdığı dikkatli okuyucu tarafından hemen anlaşılabilir çünkü rüya motifi kaldırıldığı anda destan, olay örgüsü içinde farklılaşmalar başlar. Bu işlevlerden özellikle önemli olanının gelecekte haber verme olduğı söylenebilir. Destan kahramanının doğumu, fethedilecek bir kale, bir savaşın kazanılacağına dair müjde yahut mağlubiyetler ile ilgili görülen rüya destanda geleceğı tayin etmektedir.

Manas Destanı'nda Cakıp Han, oğlu Manas'ın doğacağını rüyasında görür. Bu, kahramanın doğumunun rüyada görülmesine örnektir. Sarı Saltık, II. Mehmet'in İstanbul'u fethedeceğini; Müseyyeb Gazi, kendisinin Şam'ı fethedeceğini rüyasında görür. Dânişmend Gazi de ordusunu üçe bölmek istediğinde arkadaşlarına nerelere gideceklerini söylerken, kendisinin Tokat, Niksar, Turhal, Gümenek, Amasya, Canik, Samsun, Sinop'a gideceğini söyler. Bu yerlere hiç